

The Functions of the Original Islamic Mosque in Religious Teachings

Majid Esma'ili / Graduate of the Islamic Seminary of Qom, Level 4, Jurisprudence and Principles

Majidesmaeli1991@yahoo.com

Mohsen Javadi Sadr / Assistant Professor at Imam Hussein Officer and Guard Training University

m.j.sadr@chmail.ir

Seyyed Rouhollah Mousavi / Assistant Professor at Imam Hussein Officer and Guard Training University

Srmoosavi1360@chmail.ir

Received: 2024/10/10 - **Accepted:** 2024/12/24

Abstract

The mosque serves as a place of worship in Islam, and religious leaders place a significant emphasis on its construction and development. There are eloquent religious teachings in expanding the functions of the mosque, including the sayings, actions, and taqdir (the tactic approval or silent endorsement) of the infallible Imams. Some of the functions expressed in Islam are as follows: political, military, economic, social, cultural, and scientific affairs. There are some functions that are bold today. Some of the strategies introduced by leaders of Islam for religious commands are related to mosques. Examining this kind of religious emphasis more closely, along with the practices of other religions and nations regarding their national and religious symbols, we can conclude that the Prophet of Islam (PBUH) and religious leaders have a strategic view in their recommendation for the construction of mosques. Using Islamic sources and based on library sources, this research concludes that not only the mosque in Islam is a place for worship and finding insight, as well as political, cultural, social and economic issues, it is also considered a sign and symbol of Islamic civilization throughout history.

Keywords: Mosque, strategic functions, original Islamic (mosque).

نوع مقاله: ترویجی

کارکردهای مسجد تراز اسلامی در آموزه‌های دینی

مجید اسماعیلی / دانش‌آموخته سطح ۴ فقه و اصول حوزه علمیه قم majidesmaeili1991@yahoo.com

m.j.sadr@chmail.ir

محسن جوادی صدر / استادیار دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین

srmoosavi1360@chmail.ir

سیدروح‌اله موسوی / استادیار دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین

پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۴

دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۹

چکیده

مسجد محل عبادت در اسلام است و تأکید ویژه‌ای از سوی اولیای دین نسبت به ساخت و آباد نمودن آن شده است. آموزه‌های دینی اعم از قول، فعل و تقریر معصومان^ع نسبت به گسترش کارکردهای مسجد، کاملاً گویاست. امور سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و علمی از کارکردهایی هستند که دین اسلام آنها را بیان داشته است. در این میان، برخی از کارکردها نیز هستند که امروزه خود را نشان می‌دهند. راهبردهایی که پیشوایان دین اسلام در احکام به مسلمانان معرفی کرده‌اند، شامل مساجد نیز می‌شود. با نگاهی عمیق‌تر به این نوع از تأکیدات و عملکرد دیگر ادیان و ملل در رابطه با نشانه‌های ملی و دینی خود می‌توان دریافت که پیامبر اسلام^ص و اولیای دین با نگاهی راهبردی به ساخت مسجد سفارش نموده‌اند. این تحقیق با استفاده از منابع اسلامی، بر اساس منابع کتابخانه‌ای نگاشته شده و نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که مسجد در اسلام، علاوه بر اینکه مکانی برای عبادت و بصیرت‌افزایی و همچنین مسائل سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است، به‌عنوان نشانه و علامتی از تمدن اسلامی برای کل تاریخ به‌شمار می‌رود.

کلیدواژه‌ها: مسجد، کارکردهای راهبردی، تراز اسلامی.

مقدمه

دیدگاه برخی از اهل لغت مکان نماز شمرده شده است (طریحی، ۱۴۱۶ق، ج ۳، ص ۶۵). سَجَدَ یعنی پیشانی خویش را بر روی زمین قرار داد (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۳، ص ۲۰۴). این واژه به معنای محل سجده بر روی زمین و نیز اعضای که هنگام سجده بر زمین قرار می‌گیرند نیز اطلاق می‌شود (صاحب بن عباد، ۱۴۱۴ق، ج ۷، ص ۶). واژه مسجد، جمعاً ۲۸ بار در قرآن کریم ذکر شده که در ۲۲ مورد به صورت مفرد و در ۶ مورد دیگر، به صورت جمع آمده است. در این آیات، به اهمیت و جایگاه رفیع مسجد در اسلام، پاره‌ای از احکام مسجد و مسجدالحرام و احکام خاص آن، مسجدالاقصی و مسجد اصحاب کهف، اشاراتی شده است. البته، آیه‌های دیگر نیز در قرآن درباره مسجد و اهمیت آن آمده است که هر چند لفظ مسجد در آنها نیامده است، ولی بنا بر مفهوم این آیات و گفته‌ی تمامی مفسران، می‌توان در مورد مساجد، این آیات را نیز ذکر کرد. مسجد در اصطلاح، اسمی برای موضع عبادت است، خواه در آن سجده شده باشد یا نه (قرشی، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص ۲۲۵). درواقع، مسجد به محلی اطلاق می‌شود که جایگاه عبادت و خضوع در برابر حق تعالی است. کاربرد اصطلاح مسجد، یکی در مورد چهاردیواری خاصی است که برای عبادت ساخته می‌شود، دیگر اینکه بر اساس روایت رسول خدا ﷺ مسجد بر سراسر زمین اطلاق می‌گردد؛ چراکه همه سطح کره خاکی می‌تواند سجده‌گاه انسان مسلمان باشد. این دومین کاربرد که اطلاق عام مسجد است، از اختصاصات امت اسلامی است؛ زیرا سایر ادیان، تنها در اماکن خاصی در برابر خداوند سجده می‌کنند و نماز می‌خوانند، اما در اسلام همه زمین پاک بوده و سجده‌گاه و مسجد است. رسول خدا ﷺ پس از بیان فضیلت مسجدالحرام و مسجدالاقصی برای ابوذر، به وی فرمودند: «حَيْثُمَا أَدْرَكَتَكَ الصَّلَاةُ فَصَلِّ وَالْأَرْضَ لَكَ مَسْجِدٌ» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۶۱)؛ هر کجا وقت نمازت رسید، همانجا نماز بخوان که زمین برای تو مسجد است.

در امور سیاسی، راهبرد به تعیین خط‌مشی کلی یک کشور یا سازمان یا حزب که برنامه‌ی مراحل بلندمدت آن را مشخص می‌کند، اطلاق می‌شود. به معنای دیگر، راهبرد به معنای روش یا سیاست کلی برای نیل به هدف‌های معین است (آقابخشی و افشاری‌راد، ۱۳۷۹، ص ۵۶۸). واژه «تراز» در اصل کلمه‌ای فارسی و «تراز» بوده و سپس

در آموزه‌های دینی، نسبت به ساخت مسجد، سفارش‌های بسیاری صورت گرفته و این تأکیدات تا اندازه‌ای گسترده است که نمی‌توان بدون تأمل از کنار آن گذشت. در عین حال، بزرگان و پیشوایان حقیقی دین نسبت به انجام برخی امور در مسجد اقدام کرده‌اند و این امر به عنوان فعلی از افعال معصوم، حجت و دلیلی محکم بر لزوم توجه به ساحت مسجد و کارکردهای آن است. همچنین، شاخصه‌هایی را در این کردار می‌بینیم که نشان‌دهنده عزم اولیای دین نسبت به مسجد است.

کارکردهایی همچون خزانه بیت‌المال که بیان‌کننده جایگاه تأمین اقتصادی است، یا مدیریت نظامی و انجام مشاوری نظامی، قضاوت، مدیریت سیاسی و فرهنگی، ایراد خطبه‌های اخلاقی و اجتماعی، همه بیان‌کننده جایگاه مسجد و کارکرد راهبردی آن و نیز شاخصه‌های آن است. همچنین کسی که کمترین آشنایی را با تاریخ علم در اسلام داشته باشد، می‌داند که مسجد به عنوان مکتب، مدرسه و دانشگاه مورد استفاده توسط اولیای دین و دیگر علما کارکردی علمی هم داشته است. با این بیان که تأکید بسیاری که توسط پیشوایان دین، یعنی پیامبر اسلام ﷺ و اهل بیت ﷺ در رابطه با ساخت مسجد انجام شده است، آیا صرفاً برای انجام اموری بوده است که بیان شد؛ یا خیر؟ آیا کارکردهای دیگری نیز مدنظر پیشوایان دین بوده است؟ آیا دینی که بزرگان آن ادعای تمدن‌سازی و جهانی‌شدن را دارند، و مسجد را به عنوان پایگاه فعالیت‌های مختلف اجتماعی خویش نموده‌اند، از این مکان مقدس تنها بهره‌برداری ملی و مذهبی و یا حکومتی می‌نمایند؟ یا کارکردهایی بسی عظیم‌تر برای آن متصور است؟

در این تحقیق در پی اثبات آن هستیم که پیشوایان دین، نگرشی بنیادی و راهبردی به مسجد داشته و آن را نشانه‌ای بر گستره جغرافیای اسلامی قلمداد کرده‌اند. این تحقیق به شیوه کتابخانه‌ای و با روش توصیفی - تحلیلی نگاشته شده است تا اثبات کند که موقعیت جغرافیایی مسلمانان برای ثبت در تاریخ، نیازمند ساخت مسجد تراز اسلامی است و لازم است محققان بدان بپردازند و در مقابل، سایر ادیان و فرق به این ویژگی مهم، محاجه کنند.

مسجد بر وزن معقل، یعنی اسم مکان است. این واژه از ماده «س ج د» به معنای خضوع (جوهری، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۴۸۳)، کرنش و تذلل است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۱۳۳). مسجد از

معرب شده است. به لباس ویژه‌ای که برای سلطان بافته می‌شود، تراز گفته شده است و از همانجا بر هر چیزی که خوب و عالی بوده، این واژه اطلاق گردیده است و در نهایت، به تقدیر مستوی، یعنی چیزی که در اندازه و قواره موردپسند باشد، تراز می‌گویند. ابن منظور می‌نویسد: «و الطَّرَازُ: مَا يُنْسَجُ مِنَ الثِّيَابِ لِلسُّلْطَانِ، فَارِسِيٌّ أَيْضاً وَ الطَّرَازُ وَ الطَّرَازُ: جَيْدٌ كُلُّ شَيْءٍ وَ قِيلَ: هُوَ مُعَرَّبٌ وَ أَصْلُهُ التَّقْدِيرُ الْمُسْتَوِي بِالْفَارَسِيَّةِ» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۴۳). منظور از اصطلاح مسجد تراز اسلامی، مسجدی است که بر اساس قاعده و روش صدر اسلام بنا نهاده و اداره شود.

۱. جایگاه مسجد در اسلام

در فرهنگ اسلامی، مسجد حرمت و جایگاه ویژه‌ای دارد. قرآن کریم برپا داشتن و حفظ مسجد را کار کسانی خوانده که به خدا و روز قیامت ایمان دارند (توبه: ۱۸). قداست و فضیلت مسجد نزد مسلمانان از عوامل حفظ بنای آن بوده است. مسلمانان بنا بر آموزه‌های اسلامی، خود را موظف به حفظ و تعمیر مساجد می‌دانستند و بدین‌رو می‌کوشیدند در عمارت، حفظ و مرمت مسجد نقشی بر عهده گیرند (امجد، ۱۳۷۳، ص ۸). درواقع، مسجد مهم‌ترین بنای حوزه فرهنگ اسلامی است؛ زیرا در طول چهارده قرن همه نبوغ و استعداد معنوی و هنری و مهارت‌های صنعتی در ساختن و بنای مسجد تمرکز یافته است (امجد، ۱۳۷۳، ص ۸). اهمیت و جایگاه مسجد در اسلام به‌عنوان مکان عبادت، به‌قدری بالاست که حتی جهاد نیز که برای رفع هر نوع دشمنی با عبادت خداست، برای حفاظت از آن واجب شده است: «وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْذَمَتْ صَوَامِعُ وَ بِنَعٌ وَ صَلَوَاتُ وَ مَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا» (حج: ۴۰)؛ و اگر خداوند برخی از مردم را به‌وسیله برخی دیگر برکنار نمی‌نمود، صومعه‌ها و دیر و کنش‌ها و مساجدی که در آن ذکر خدا بسیار می‌شود خراب می‌شد. به‌گونه‌ای که بنا بر آموزه‌های اسلام، کسانی که از بردن نام خدای متعال در مساجد منع می‌کنند، ظالم‌ترین افرادند: «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَ سَعَى فِي خَرَابِهَا، أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ» (بقره: ۱۱۴)؛ چه کسی ستمکارتر است از آنان که از بردن نام خدا در مساجد الهی، جلوگیری می‌کنند و سعی در ویرانی آنها دارند، شایسته نیست آنها جز با ترس و وحشت وارد این کانون‌های عبادت شوند.

جایگاه مسجد به‌اندازه‌ای است که خداوند متعال عمارت و آبادانی مساجد را از ویژگی‌های مؤمنان برشمرده است: «إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ لَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ» (توبه: ۱۹)؛ مساجد الهی را تنها کسی آباد می‌کند که ایمان به خدا و روز قیامت آورده و نماز را برپا دارد و زکات را بپردازد و از کسی جز خدا نترسد. ممکن است چنین گروهی هدایت‌یافتگان هستند.

۲. احکام اختصاصی مسجد

علاوه بر آنچه گفته شد، مساجد احکامی را دارا هستند. ساخت مساجد بر مسلمین واجب کفایی است تا شعائر دینی در آنها انجام پذیرد (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۴، ص ۷۳). اگر قسمتی از مساجد در حال انهدام و از بین رفتن و خراب شدن باشد، تعمیر آن، واجب است (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۱۴، ص ۷۴). واجب است در مساجد، ذکر خداوند انجام شود، در غیراین‌صورت، مساجد، تعطیل می‌شوند (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۸، ص ۷۰). اموری مانند خواب (موسوی عاملی، ۱۴۱۱ق، ج ۴، ص ۴۰۳)، آب دهان انداختن در آن (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۴۹۸)، پرداختن به صنایع (شهید اول، ۱۴۱۰ق، ج ۳، ص ۱۲۸)، کشف عورت (ابن‌ادریس حلی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۲۸۰)، خرید و فروش (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۱۶۱)، راه دادن کودکان و مجانین (محقق حلی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۴۵۲)، اجرای حدود (محقق حلی، ۱۴۱۸ق، ص ۴۹)، معرفی گمشده (کرکی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۵۰) و شعرسرایی (حلی، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص ۳۵۷) در مسجد مکروه شمرده شده‌اند.

۳. سیر تاریخی مساجد در صدر اسلام

البته باید توجه داشت که بنا بر تعالیم اسلامی، عبادت خدا به مکانی خاص نیاز ندارد و در هر جایی از زمین می‌توان خدا را عبادت کرد و نماز گزارد. چنان‌که در حدیثی از پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل شده است: «جُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَ طَهْرًا» (مقریزی، ۱۴۲۰ق، ج ۳، ص ۳۱۲)؛ همه زمین برای من پاک و مسجد قرار داده شده است. بدین‌رو مسلمانان پیش از هجرت، جایی خاص برای نماز گزاردن نداشتند و هر جا که امکان آن فراهم بود نماز می‌خواندند و پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم همراه افرادی انگشت‌شمار مانند امیر مومنان علیه‌السلام نماز را به صورت مخفیانه ادا می‌کرد. بنا بر گزارش‌هایی در منابع تاریخ اسلام، آن

بخش‌های گوناگون جمعیت شهری ساخته و اداره می‌شدند. در دوره اولیه، معمول این بود که به پیروی از آداب و رسوم پیش از اسلام و نیز روش و سیره پیامبر در مدینه، خلفا یا فرمانداران منصوب آنها اقامتگاه خود را در کنار مسجد جامع برپا کنند، درحالی‌که مردم عادی مساجد خود را در محلات قبیله‌ای خود می‌ساختند. با افزایش شدید قدرت و ثروت امپراتوری‌های اسلامی و جدا شدن اقامتگاه حاکمان، بر تعداد مساجد دولتی و غیردولتی به‌شدت افزوده شد. هر دو نوع معمولاً به کمک مردم و درآمدهای اوقاف تأسیس و نگهداری می‌شدند (گروهی از نویسندگان، ۱۳۹۱، ج ۴، ص ۱۶۷ و ۱۶۸).

کارآیی مسجد غالباً برای برپایی عبادات روزانه و نماز جمعه بوده که مردان بیشتر در آن شرکت می‌کردند. زنان در عقب صف مردان، درحالی‌که پرده‌ای میان آنها و مردان بود یا در اتاقی جداگانه و یا در طبقه بالا در مراسم حضور داشتند (گروهی از نویسندگان، ۱۳۹۱، ج ۴، ص ۱۶۹). به سبب وجود احکام خاص مسجد، غالباً مکانی خارج از محل عبادت برای وضو اختصاص داده می‌شد (گروهی از نویسندگان، ۱۳۹۱، ج ۴، ص ۱۶۹). در تاریخ شیعه همانند اهل تسنن، اهمیت مساجد و قدرت آنها فرازو نشیب فراوان داشته است. مسجد مرقد‌های شیعیان در کربلا و نجف از حمایت آل‌بویه (قرن‌های چهارم و تا پنجم قمری) و صفویه (قرن‌های دهم تا یازدهم قمری) برخوردار بوده است. سلسله فاطمی اسماعیلیه (قرن‌های چهارم تا ششم قمری)، مساجد بسیاری را در شمال آفریقا تا مصر و حجاز بنا کرد و در تحت حمایت قرار داد. صفویه همین کار را در ایران و کشورهای ساحل خلیج فارس انجام داد. باین‌حال، زمانی که جمعیت شیعه مقهور نیروهای سنی شدند، نه تنها روند مسجدسازی به میزان بسیاری کاهش یافت، بلکه برگزاری مراسمی مانند نماز جمعه نیز رو به کاستی نهاد (گروهی از نویسندگان، ۱۳۹۱، ج ۴، ص ۱۶۹).

۴. نقش مساجد در پیروزی انقلاب اسلامی

پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، مخالفان رژیم پهلوی که گرایش اسلامی داشتند، عمدتاً در مبارزه خود از مسجد تأثیر می‌گرفتند. انقلابیان در فعالیت‌های آگاه‌سازی و تبلیغی، مانند تکتیر جزوه و اطلاعیه و نیز توزیع نوارهای کاست سخنرانی مخالفان شاه و پخش آن میان مردم از مساجد، به‌عنوان یک پایگاه استفاده می‌کردند. موفقیت مسجد در ایجاد چنین ارتباطی عوامل مختلفی دارد که یکی از

حضرت پس از علنی شدن دعوت، گاهی کنار کعبه نماز می‌گزارد (مقریزی، ۱۴۲۰ ق، ج ۱۲، ص ۱۰۳)، اما وقتی پیامبر از مکه به مدینه می‌آمد، پیش از ورود به مدینه یک هفته در قبا می‌ماند و در این مدت به درخواست مردم مسجدی در این منطقه ساخت که به‌عنوان اولین مسجد اسلام، به مسجد قبا شهرت یافت. برخی گفته‌اند این مسجد، به پیشنهاد عمار یاسر ساخته شده است (جعفریان، ۱۳۷۹، ص ۲۰۱). با هجرت مسلمانان به مدینه، پیامبر مکانی را برای نمازجماعت و نیز گردهمایی مسلمانان برگزید و با همراهی مؤمنان آن مکان را به صورتی ساده برای این کار آماده کرد. این مسجد که مسجدالنبی یا مسجد پیامبر نام گرفت، به‌زودی جایگاه ویژه‌ای نزد مسلمانان یافت و به مکانی برای عبادت، آموزش مذهبی، فعالیت‌های جمعی و تصمیم‌گیری‌های مهم سیاسی تبدیل شد. پیش از این، پیامبر در برخی مکان‌های مکه به‌همراه مؤمنان نمازجماعت خوانده بود، ولی جایی را به‌عنوان مسجد تعیین نکرده بود. مسجد پس از هجرت، افزون بر عبادت، مرکزی برای اداره حکومت بود و سپس به‌عنوان مکانی آموزشی و تبلیغی نیز به‌کار رفت. بعدها وقتی دارالحکومه و مدرسه ساختند، مسجد به عبادت اختصاص داده شد؛ گرچه گهگاه از آن به‌عنوان مدرسه نیز استفاده می‌شد (جعفریان، ۱۳۷۹، ص ۲۰۱). در جریان فتوحات عراق و شمال آفریقا در قرن اول هجری، مسلمانان با الگوبرداری از پیامبر اکرم (ص) در مدینه، معمولاً فضایی را که در مرکز اردوگاه‌هایشان قرار داشت به مسجد اصلی اختصاص می‌دادند. با تبدیل شدن پادگان‌ها به شهرهایی چون بصره، کوفه، قُسطاط و قیروان این محل‌های عبادت نیز به بناهایی دائمی تبدیل شدند. از همین الگو در بنیان‌گذاری بغداد در قرن دوم هجری و قاهره در قرن چهارم هجری استفاده شد. مسلمانان در شهرهایی که فتح می‌کردند مانند دمشق، بیت‌المقدس و مدائن مساجد خود را در محل معابد کلیساها و قصرها بنا می‌نهادند (گروهی از نویسندگان، ۱۳۹۱، ج ۴، ص ۱۶۷). احداث مساجد پس از مسجد قبا و مسجدالنبی در دیگر مناطقی که اسلام بدان‌ها راه می‌یافت، انجام می‌گرفت. در قرن اول قمری مسجد کوفه (۱۷ ق)، مسجد قُسطاط (۲۱ ق) و جامع بصره (۲۴ ق) به اهتمام مسلمانان ساخته شد (عنیمه، ۱۳۷۲، ص ۶۱). به گفته ابن‌خلدون دو نوع مسجد شهری وجود داشته است: مساجد بزرگ تحت اختیار دولت برای نمازهای جمعه و اجتماعات مهم مسلمانان و مساجد کوچک که به‌وسیله

طَهْرًا يَتِيَّ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ» (بقره: ۱۲۵)؛ و چون خانه را برای مردم محل اجتماع و جای امنی قرار دادیم و فرمودیم در مقام ابراهیم نمازگاهی برای خود اختیار کنید و به ابراهیم و اسماعیل فرمان دادیم که خانه مرا برای طواف کنندگان و معتکفان و رکوع و سجود کنندگان پاکیزه کنید.

۵-۳. منتسب به خداوند

خداوند به جهت اهمیت و فضیلت مساجد بر دیگر مکان‌ها، مسجد را به خود منسوب کرده و متعلق به خود دانسته است تا مزیت آن بر دیگر مکان‌ها روشن شود: «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا» (جن: ۱۸)؛ و مساجد ویژه خداست، پس هیچ کس را با خدا بخوانید. در این آیه شریفه، مراد از دعا، عبادت و پرستش است؛ زیرا در جای دیگر، دعا به معنای عبادت آمده است: «وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ» (غافر: ۶۰)؛ پروردگارتان گفت مرا بخوانید تا دعایتان را مستجاب نکنم، کسانی که از عبادت من سرکشی کنند، به زودی با کمال خواری داخل جهنم خواهند شد. خداوند متعال، مسجد را مختص بندگی خود قرار داده؛ زیرا بنا بر روایت قتاده، یهودیان و مسیحیان هنگامی که وارد معابد خود می‌شدند، به خداوند شرک می‌ورزیدند (مبیدی، ۱۳۳۹، ج ۱، ص ۲۵۶).

باید توجه داشت که اختصاص مساجد به خداوند که منزله از صفات حسی است، جنبه سمبلیک دارد و اشاهای است بر اینکه مساجد مورد توجه خاص ذات اقدس اوست. بنابراین، در مساجد جز کار خدایی نباید کار دیگری صورت پذیرد و جز مصالح مسلمانان، امر دیگری نباید مطرح شود، با این توضیح در تأسیس مساجد هم نمی‌توان نیتی به جز خدا، و هدفی غیر از اعتلای کلمه توحید داشت.

۵-۴. خانه خدا

مساجد از دیدگاه اسلام به عنوان مکان‌هایی مقدس شناخته می‌شوند که باید از انواع آلودگی‌های مادی و معنوی دور باشند. روایات متعددی در این زمینه وارد شده‌اند که تعظیم و بزرگداشت مساجد را خاطرنشان ساخته‌اند. لزوم بزرگداشت تقدیس را به ذهن متبادر می‌سازد: ابی‌بصیر از امام صادق (ع) در رابطه با علت بزرگداشت مساجد پرسید و حضرت چنین پاسخ داد که مساجد خانه‌های خدا بر روی زمین هستند (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۲۹۷).

آنها بهره‌گیری از ارتباطات چهره‌به‌چهره بود که با توجه به وجود فرهنگ شفاهی جامعه ایرانی، اثرگذاری چشمگیری داشت (مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۹۳، ج ۶، ص ۶۳۰ و ۶۳۱). مساجد ایران در پشتیبانی مالی از انقلابیان نیز سهمی مهم داشتند. ارتباط مسجد با بازار در ایران، پیشینه‌ای دیرینه دارد و در جریان انقلاب اسلامی، بدین وسیله مسجد توانست به لحاظ مالی، همچون حلقه ارتباطی میان بازاریان و انقلابیان ایفای نقش کند و کمک‌های مالی و اقتصادی بازار را به انقلابیان برساند. از سویی دیگر، بازاریان به سبب ارتباط با مسجد، خود به قشر مهمی تبدیل شدند که در پیروزی انقلاب تأثیر بسزایی نهادند (مرکز رسیدگی به امور مساجد، ۱۳۹۳، ج ۶، ص ۶۳۸ و ۶۳۹). مساجد در دوران جنگ تحمیلی از جمله مراکز مهم اعلام اقلام موردنیاز جبهه‌ها و نیز محل جمع‌آوری کمک‌های مردمی بودند و حوادث جبهه‌ها و پیامدهای سیاسی و اجتماعی عملیات رزمندگان از مساجد برای مردم تبیین می‌شد و فرماندهان دفاع مقدس پس از انجام عملیات‌های مهم، در مساجد حضور پیدا می‌کردند، و درباره چگونگی عملیات‌ها و دستاوردهای آن، به‌ویژه تأثیر آن در تحولات منطقه‌ای و جهانی سخن می‌گفتند.

۵. ویژگی‌های مسجد اسلامی

۵-۱. کانون عبادت و بندگی

مهم‌ترین ویژگی مسجد که باعث اهمیت فوق‌العاده آن در اسلام شده است، قرار گرفتن آن به عنوان مرکزی برای توحید و یکتاپرستی است، به گونه‌ای که اولین مکانی که به منظور عبادت و پرستش خدای یگانه در زمین نهاده شد و پیش از آن، عبادتگاه دیگری که کانون عبادت و نیایش موحدان و خداپرستان باشد، وجود نداشته و از همین رو برای مردم مایه برکت و هدایت شده، مسجد است: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ» (آل عمران: ۹۶)؛ همانا نخستین خانه‌ای که برای عموم مردم قرار داده شد، همان است که در مکه قرار دارد، و مایه برکت و هدایت جهانیان است.

۵-۲. کانون امنیت و آرامش

علاوه بر آنکه مسجد مرکز توحید است، مرکز امنیت و عبادت برای مؤمنان نیز به شمار می‌رود: «وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ

۵. سادگی و بی‌پیرایگی

از دیگر شاخصه‌های مساجد در آموزه‌های اسلامی، سادگی و بی‌پیرایه بودن آنهاست. به این بیان که متون دینی نسبت به ساده نگاه داشتن و دوری از تزئین مساجد تأکید دارند. حرمت طلاکاری در مساجد (خوانساری، ۱۴۰۵ق، ج ۳، ص ۳۵) و کراهت پوشاندن سقف و مناره (ترجینی عاملی، ۱۴۲۷ق، ج ۲، ص ۹۳-۹۴) از جمله مواردی هستند که در سادگی مسجد از نظر اسلام شاخص می‌باشند.

۶. کارکردهای مسجد در اسلام

واضح است که اولین و مهم‌ترین کارکرد مسجد در اسلام، قرار گرفتن به‌عنوان مکان عبادت است. مکانی که در آن مسلمانان برای عبادت جمع می‌شوند (کرکی، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۱۴۳). برخی از امور مانند معبر کردن مسجد نیز مکروه شمرده شده است و دلیل آن نیز چنین بیان شده است که مسجد برای عبادت قرار داده شده است (حلی، ۱۴۱۲ق، ج ۶ ص ۳۲۸)، اما در کنار این کارکرد، مسجد کارکردهای مهم دیگری نیز دارد که هریک به‌عنوان کارکردی راهبردی قابل بررسی هستند؛ چه اینکه هریک از این کارکردها، می‌توانند دربردارنده برنامه‌ای برای رسیدن به اهداف بلندمدت جامعه اسلامی باشند. ازجمله این کارکردها، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۶-۱. کارکرد سیاسی و اجتماعی

به‌نظر می‌رسد نقشی که مسجد در دوران نبی مکرم اسلام به‌عنوان مرکزیت سیاسی بر عهده داشت، بر کسی پوشیده نباشد؛ زیرا بیشتر اقدامات مربوط به مدیریت جامعه، اعم از قانون‌گذاری، پذیرش نمایندگان اقوام و ملل، عهدنامه‌ها و پیمان‌نامه‌ها، همگی در مسجد اتفاق می‌افتاد (صالحی شامی، ۱۴۱۴ق، ج ۶ ص ۳۴۳).

قضاوت امیرالمؤمنین^ع در مسجد کوفه از دیگر مواردی است که نشان‌دهنده کارکرد مسجد برای عدالت‌گستری است (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ق، ج ۷، ص ۵۰۷). بنا بر برخی گزارش‌های تاریخی دختر حاتم طائی را با دیگر اسیران قبیله طیّ به مدینه آوردند و او را در جایگاه محصوره که در کنار درب مسجد قرار داشت و زنان را در آنجا زندانی می‌کردند زندانی کردند (کنانی، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۰۰). خواندن خطبه عقد نکاح در مسجد از مواردی است که روایاتی در رابطه با آن وارد شده است، به‌ویژه عقد نکاح امیرالمؤمنین^ع و صدیقه طاهره^ع (محدث نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۱۴،

ص ۲۰۷). همچنین، مسجد تا پیش از دوران مدرن که رسانه‌های ارتباطی در کار نبودند، محلی منحصربه‌فرد برای اطلاع‌رسانی امور مهم جامعه مسلمانان نیز بود. مسلمانان از طبقات و صنوف مختلف، روزانه در مساجد یکدیگر را ملاقات می‌کردند و اخبار و اطلاعات مهم جامعه را در مسجد به یکدیگر می‌رساندند. بنا بر برخی گزارش‌ها، مساجد گاهی برای رسیدگی به امور غیرمترقبه و بحران‌ها به‌کار گرفته می‌شدند. این امر در تاریخ صدر اسلام سابقه دارد چنان‌که بنا بر برخی روایات، در جنگ خندق، مسلمانان از مسجد برای کارهای بیمارستانی و مداوای زخمی‌های جنگ استفاده می‌کردند. بنا بر گزارش‌های تاریخی، رقیده بانوی مسلمان صدر اسلام، به دستور پیامبر اکرم^ص خیمه‌ای در مسجد مدینه برای رسیدگی به مجروحان جنگ برپا کرد (عیسی بک، ۱۳۷۱، ص ۱۵).

۶-۲. کارکرد فرهنگی و علمی

مناظره‌های علمی و تدریس علوم مختلف در مسجد از صدر اسلام تا زمان حال در مساجد انجام می‌گیرد و سیره رسول‌الله^ص و اهل‌بیت^ع این موضوع را تأیید می‌نمایند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۱۵۸؛ نجاشی، ۱۴۰۷ق، ص ۱۰). علاوه بر اینکه مسلمانان از این عمل، خودداری و یا ممانعت نکرده، بلکه به آن عمل نموده‌اند (ابن سیدالناس، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۲۷).

نظر به اینکه مسجد جایی مناسب برای گردهمایی مسلمانان از طبقات و حرفه‌های مختلف است، این مکان مذهبی از همان آغاز در کنار کارکردهای عبادی‌اش، تبدیل به محلی مناسب برای آموزش نیز شد. مسلمانان در صدر اسلام، غالباً مسائل مذهبی و دینی خویش را در مسجد از پیامبر اکرم^ص می‌پرسیدند. آن حضرت در مسجد آیات قرآنی را بر مردم قرائت می‌کرد و به پرسش‌های آنها پاسخ می‌گفت (شلبی، ۱۳۷۶، ص ۱۲۰). رفته‌رفته، برخی مسائل مربوط به موضوعات غیردینی نیز در مساجد مطرح شد؛ ازجمله گفته‌اند که حتی بحث‌های ادبی و شعرخوانی در مساجد انجام می‌شده است (جعفری، ۱۳۸۱، ص ۱۴۴). در سال‌های پس از پیامبر^ص رفته‌رفته آموزش علوم و دانستی‌هایی که به دین و عبادت ارتباط داشتند در مساجد رواج بیشتری یافت و مسلمانان در مساجد قرآن، حدیث، فقه و صرف و نحو می‌آموختند. برخی مقامات معتبر مذهبی نیز ساعت‌های معینی را در مساجد می‌گذراندند و وعظ و حکمت ارائه می‌کردند (گروهی از نویسندگان، ۱۳۹۱، ج ۴، ص ۱۷۱).

۶-۳. کارکرد نظامی

دست یابند، ولی مسلمانان به دلیل رحمتی که خدای متعال در قلوب آنها قرار داده است، در مسجد و با اجتماع و اتحاد، با هم الفت بیشتری پیدا می‌نمایند.

مشاوره‌های نظامی پیامبر ﷺ در مسجد انجام می‌گرفته است. در غزوه احد زمانی که مشرکان نزدیک مدینه رسیدند، پیامبر ﷺ اصحاب خویش را در مسجد جمع نموده و بر روی منبر از خواب خویش گفته و اصحاب را نسبت به تصمیم‌گیری در رابطه با تاکتیک جنگی آگاه ساخت و مسلمانان پیشنهادهاى خود را ابراز نمودند (مرتضى عاملی، ۱۳۹۱، ج ۳، ص ۶۷).

۶-۷. کارکرد نمادین

یکی از مهم‌ترین کارکردهای راهبردی مسجد در دین اسلام، جنبه علامیت و قرار گرفتن به عنوان نشانه و شعار اسلام است. درواقع تأکید در این نوشتار بر این است که در زمان حاضر، این کارکرد از سایر کارکردها اهمیت بیشتری دارد. به عنوان نمونه دو مثال بیان می‌کنیم:

۶-۴. بصیرت‌افزایی

مسجد کانون عبادی در میان مسلمانان است و می‌توان از آن انتظار داشت تا چشم آدمی را رو به حقیقت باز نماید؛ زیرا مسجد درواقع مکانی است که دنیا در آن جا ندارد و این تنها خداست که در آن دیده می‌شود. بنابراین، باید نزدیک‌ترین مکان برای رسیدن به حقیقت و بصیرت‌افزایی باشد. شاید بتوان گفت معراج رسول خدا ﷺ هم از همین مقوله باشد. به این ترتیب که خداوند متعال، رسول خود را از مسجدی به مسجد دیگر برد تا حقیقت را بنمایاند و بصیرت او را بیفزاید (اسراء: ۱).

الف. معبد سلیمان و مسجد الاقصی

مثال اول معبد سلیمان است که اولین پرستشگاه یهودیان بوده و به فرمان سلیمان نبی در اورشلیم بنا شده است. معبد سلیمان بر اساس کتاب مقدس یهودیان و قرآن، اولین معبد یهودی بوده که در مجموعه پرستشگاه اورشلیم قرار داشته و ۵۸۷ سال قبل از میلاد به دست بخت‌النصر تخریب شده است. معبد سلیمان به نام‌های هیکل سلیمان یا هیکل مقدس هم شناخته می‌شود که به زبان عبری «بیت هامیقداش هاریشون» به معنای خانه مقدس اول یا بیت المقدس اول است. شهر قدیم اورشلیم در گذر زمان و ویرانی‌ها و ساخت‌وسازهای متعدد در زیر انبوهی از خاک و سنگ به عمق ۴۰-۷۰ پا مدفون شده است و فقط قسمت کوچکی از اورشلیم قدیم به جا مانده است. معبد یا هیکل سلیمان روی صخره مقدس موريا و بلندترین نقطه شهر بنا شده بوده، ولی در حال حاضر سطح معبد با سطح شهر یکسان شده است. هم‌اکنون مسجد الاقصی و قبة الصخره در فلسطین بر روی همان تپه ساخته شده‌اند. درباره موقعیت مکانی دقیق معبد سلیمان سه احتمال متفاوت وجود دارد: صحن شمالی، محل فعلی قبة الصخره، صحن جنوبی بین مسجد الاقصی و صخره. احتمال سوم قوی‌تر است. بنابراین امکان تجدیدنای هیکل سلیمان در محل باز کنار مسجد و بدون آسیب زدن به آنها وجود خواهد داشت. به دلیل حساسیت‌های مذهبی که در مورد این معبد وجود دارد کاوش‌ها و حفاری‌های باستان‌شناسی زیادی در محوطه مسجد الاقصی انجام شده است. آنچه بیش از هر عامل دیگری در این حفاری‌ها و به عبارت بهتر تخریب مسجد الاقصی خود را نمایان می‌سازد، انگیزه‌های صهیونیستی یهودیان افراطی است. انگیزه‌هایی که برخی از پژوهشگران آن را مبتنی بر اندیشه‌های آخرالزمانی می‌دانند و

۶-۵. انسجام و وحدت

از دیگر کارکردهای مسجد، می‌توان به وحدت‌بخشی این مکان مقدس اشاره نمود. به این شرح که تنها جایگاهی که در اسلام برای اجتماعات مذهبی و دینی در نظر گرفته شده و مورد تأیید و تقریر و اقدام توسط بزرگان دیده شده است، مسجد است. به نظر می‌رسد همین که نماز در آن به جماعت گذارده می‌شود و تمامی مسلمین در مساجد خویش به سمت یک قبله نماز می‌خوانند بهترین دلیل بر عاملیت مسجد در وحدت‌بخشی میان مسلمانان است (بقره: ۱۴۴).

۶-۶. تألیف قلوب

چنان‌که بیان گردید، مسجد دارای کارکردهای متنوعی در اسلام است. از دیگر جنبه‌های لزوم ساخت مسجد در اسلام می‌توان به ایجاد الفت میان مسلمانان اشاره کرد. این کارکرد را از احکام و آداب متنوع می‌توان برداشت کرد، ولی به صورت عمده آیات هشتم تا دهم سوره «توبه» می‌تواند بهترین گواه بر این مطلب باشد. به این ترتیب که کافران و مشرکان حتی اگر مسجدی را هم بنا سازند به دلیل وجود شک و ریه در دل‌هایشان، نمی‌توانند به الفت میان خویش

گرفت (میرزایی، بی‌تا، ج ۱، ص ۶). بعداً دولت مرکزی کمیسیونی را برای تحقیق در مورد این موضوع تشکیل داد. تنش‌ها حول این مسجد در روز ۶ دسامبر ۱۹۹۲ به اوج خود رسید. تظاهرات اوباش به خشونت کشیده شد و آنها از بعد از ظهر همان روز شروع به شعار دادن علیه مسلمانان کردند. آنان به تدریج با غلبه بر نیروهای امنیتی شروع به تخریب مسجد بابر کردند. این حادثه منجر به شورش‌های گسترده در سراسر کشور شد که بر اثر آن صدها نفر کشته و هزاران نفر زخمی و آواره شدند (همان).

۷. تبیین شعار بودن مسجد

بررسی آموزه‌های اسلامی پیرامون مسجد، به خوبی نشانگر این مطلب است که یکی از مهم‌ترین و راهبردی‌ترین کارکردهای مسجد تراز اسلامی، شعار بودن و نشانه بودن برای اسلام است. چه اینکه خداوند متعال در قرآن و نیز پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام در روایات بسیاری بر ساخت مسجد تأکید کرده‌اند. با دقت نظر در این تأکیدات می‌توان به نکاتی دست یافت، از جمله اینکه مسجد برای اجتماعات مسلمانان، بهترین مکان معرفی می‌شود که می‌تواند نشان‌دهنده عظمت مسلمین باشد. از این‌روست که مساجد به عنوان محور جامعه معرفی شده و نسبت به تعظیم آنها سفارش شده و تقوای الهی در گرو بزرگداشت آنها - که یکی از شعائر الهی به‌شمار می‌روند - بیان گردیده است: «ذَلِكَ وَ مِنْ يُعْظَمُ شَعَائِرُ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ» (حج: ۳۲)، این‌گونه است مانند حج و هر کس شعائر الهی را بزرگ دارد، این کار نشانه تقوای دل‌های اوست.

«شعائر» جمع «شعیره» به معنای علامت است. «شعائر الله» علامت‌هایی است که انسان را به یاد خدا می‌اندازد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۳۱۳). علامت مسجد و نشانه اسلام بودن، سؤالی است که باید بدان پاسخ داد. به این صورت که چرا شعار و نشانه اسلام مسجد معرفی شده است؟ مساجد مسلماً جزء شعائر الهی محسوب می‌شوند؛ زیرا اولاً خداوند متعال مسجدها را برای خود خوانده است (جن: ۱۸)، ثانیاً عقلاً هر آنچه که می‌تواند به عنوان مقوله‌ای برای عبادت باشد، می‌تواند به خداوند متعال مرتبط باشد.

مسجد مکانی برای به یاد آوردن خداوند متعال و اولیا او شناسانده شده و در قرآن نیز شاهد دارد؛ خداوند متعال در جریان اصحاب رقیم بعد از اطلاع مردم از غار محل خواب آنان، چنین می‌فرماید: «قَالَ

أَنهَا رَأَتْهُمْ مِنْ مَنَازِلِهَا مِنْ فَتْرَةٍ يَوْمَ أُخْرِجُوا مِنْهَا فَهُمْ لَا يَخِفُّونَ» (احمدآغا، ۱۳۹۰، ص ۳۵۸-۳۵۷).

مسیحیان صهیونیست از جمله گروه‌هایی هستند که در زمره تقدیرگرایان یا مشیت‌گرایان قرار می‌گیرند. بدین معنا که به اعتقاد آنان مقرر شده است که بشر باید هفت مرحله یا هفت مشیت الهی را از سر بگذراند تا به آخرالزمان ختم شود، که یکی از آنها بنای مجدد معبد سلیمان است که بر مبنای دیدگاه افراطی صهیونیست‌ها در زیر مسجدالاقصی واقع شده است. نکته‌ای که در این میان وجود دارد، تخریب مسجدالاقصی و بروز درگیری‌های مذهبی میان مسلمانان و یهودیان است که خود راه را برای جنگ‌های آخرالزمانی مهیا می‌کند (هلال، ۱۳۸۴، ص ۱۴۶-۱۴۸).

ب. مسجد بابر

مسجد بابر در زمان ظهیرالدین بابر پادشاه گورکانی و مسلمان هند ساخته شد. فتنه‌انگیزی مأموران انگلیس باعث شد تا برخی چهره‌های هندو ساخت مسجد را بر روی خرابه‌های معبد رام تلقی کنند و همین جرقه‌ای برای شورش و در نهایت، تخریب این مسجد شد. درواقع منازعه هندوها و مسلمانان بر سر قطعه زمینی به مساحت ۲٫۷۷ جریب در ایودیا در اوتارپرادش است. هندوها ادعا می‌کنند که این سرزمین محل تولد رام از خدایان هندو است، درحالی‌که مسلمانان می‌گویند این مکان را مسجد بابر می‌دانند که در دوره پادشاهی بابر گورکانی در قرن ۱۶م ساخته شده است. با این حال، هندوها معتقدند که مسجد بابر در سال ۱۵۲۸م با تخریب معبد رام ساخته شد. در سال ۱۸۸۵، برخی هندوها در فیض‌آباد طی دادخواستی خواستار پرستش لرد رام در داخل مسجد بابر شدند، اما دادگاه این اجازه را نداد. در سال ۱۹۴۹ برخی گروه‌های هندو وارد مسجد شدند و مجسمه‌های رام را در داخل آن جای دادند. اواخر همان سال، دولت، این مسجد را به عنوان منطقه مورد مناقشه اعلام کرد و درهای آن را بست. در سال ۱۹۸۶، یک دادگاه محلی دستور داد که دروازه‌های مسجد را باز کنند و هندوها مجاز به عبادت در آنجا باشند. با اعتراض مسلمانان به دستور دادگاه، کمیته اقدام مسجد بابر تشکیل شد. در سال ۱۹۹۰، این مسجد از سوی گروه‌های هندو آسیب دید که این اقدام، خشونت‌هایی را در پی داشت، اما اوج این تنش‌ها در سال ۱۹۹۲ بود که منجر به شورش‌های گسترده‌ای در هند شد که جان بیش از ۲۰۰۰ نفر را

الَّذِينَ غَلَّبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّهُمْ مَسْجِدًا» (کهف: ۲۱)، کسانی که از وضع آنها آگاه بودند گفتند: مسجدی بر جایگاه آنها می‌سازیم.

برخی از مفسران در ذیل آیه شریفه چنین گفته‌اند که مخالفان سعی داشتند تا مسئله خواب و بیداری اصحاب کهف را به دست فراموشی بسپارند و این دلیل را از دست موافقان بگیرند. بنابراین پیشنهاد دادند تا درب غار بسته شود، ولی مومنان درخواست ساخت مسجدی را دادند تا یاد آنها همیشه بماند (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۸۷، ج ۱۲، ص ۴۱۹). مسجد در عرف قرآن، مکانی است که برای عبادت خدا و سجده بنا می‌شود، پس نمی‌توان گفت مکانی که توسط مردم در غار بنا شد، غیر از مسجد اصطلاحی است. به همین دلیل است که قرآن تعبیر معبد و یا غیر مسجد را بیان ننمود (طباطبائی، ۱۳۷۰، ج ۱۳، ص ۴۵۱)، وجود چنین بناهایی یادآور اعمال و افکار دینی و انسانی صالحان است، به همین دلیل، پیامبران و اولیائی که قبور آنها متروک مانده تاریخشان نیز به فراموشی سپرده شده است (بهرام‌پور، ۱۳۸۳، ج ۱۵، ص ۲۷۵). بنابراین ساخت مسجد علاوه بر کارکردهایی که بیان شده می‌تواند نقش علامت و نشانه بر اسلام منطقه باشد. آیات و نشانه‌هایی که در حرم الهی مکه موجود است در قرآن مورد تأکید قرار گرفته است، بلکه بیت‌الله الحرام عنوان هدایت‌کننده را داراست: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا» (آل عمران: ۹۶-۹۷) همانا اولین خانه‌ای که برای مردم قرار داده شد، همان است که در مکه است، فرخنده و هدایتگر برای جهانیان. در آن، نشانه‌هایی روشن است: مقام ابراهیم و هر کس وارد آن شود، ایمن است.

نشانه‌هایی که پروردگار متعال بیان نموده می‌تواند علاوه بر مقام ابراهیم، حجر اسماعیل، حجرالاسود، مروه و صفا نیز باشد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۲۲۳). تمام مساجد می‌توانند بیت‌الله به‌شمار آیند (یزدی، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۱۴۱). اشاره به مکان اجتماع مردم و ایمنی این مسجد در آیات دیگر قرآن نیز وارد شده است: «وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا» (بقره: ۱۲۵)؛ خانه (کعبه) را برای مردم، محل اجتماع و ایمن قرار دادیم.

طبعاً مطابق آنچه پیش‌تر بیان شد، مرکزیت مسجد برای اجتماعات مسلمانان، یکی از این اهداف است و در نگاه اول همین به ذهن متبادر می‌شود، ولی آیا ساخت هر مسجدی در هر نقطه از بیابان یا خانه که نوعاً نمی‌تواند اجتماعی از مسلمانان را در خود جای دهد، می‌تواند

دربدارنده و برآورنده اهداف اسلام باشد؟ چنان که در برخی روایات مشاهده می‌شود ساخت مسجد به اندازه لانه پرنده سفارش شده است (صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۳۳۵). گرچه این دسته از روایات مبالغه‌ای نسبت به اهمیت ساخت مسجد است (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۶، ص ۲۹۶)، ولی ظاهر برخی از اخبار دلالت بر صرف ساخت مسجد هرچند کوچک دارد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۳۶۸). نیز در گروهی دیگر تعیین یک جایگاه خاص در خانه شخصی به‌عنوان مسجد بیان گردیده است (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۳۱۵). این همه می‌تواند گویای مقصودی دیگر باشد. به این بیان که صرف ساخت مسجد به اندازه کوچک در دشت و صحرا و یا در خانه شخصی هدفی را دنبال می‌کند. زنده نگاه داشتن مسجد با اجتماع در آن، چنان که مفسران نیز گفته‌اند عمارت و آباد نمودن مسجد اجتماع در آن و اقامه نماز و عبادت است (راوندی، ۱۴۰۵ق، ج ۱، ص ۱۵۷) و نهی از تخریب مسجد (فاضل لنکرانی، ۱۴۲۵ق، ص ۶۰) و همچنین سفارش به تعمیر آن (سید یزدی، ۱۴۱۹ق، ج ۲، ص ۴۰۴) و احتراز از تصرف زمین مسجد (شهید اول، ۱۴۱۹ق، ج ۳، ص ۱۳۰) از دلایل دیگر مبنی بر علامیت مسجد می‌تواند شمرده شود.

اهتمام دین اسلام نسبت به مسجد از آنچه گفته شد پیداست و نشان‌دهنده این نکته است که مسجد می‌تواند به‌عنوان یک نشانه از اسلام و جامعه اسلامی باشد. به این ترتیب که ساختمان و بنای مسجد می‌تواند مدت‌های مدید باقی مانده و نشانه‌ای از حضور مسلمانان و یا منطقه تحت سیطره آنان باشد تا هم تسلائی برای مسلمانان و شناخت هم‌کیشانان باشد و هم می‌تواند به غیرمسلمانان نشان دهد که منطقه مذکور در اختیار مسلمانان است.

نتیجه‌گیری

اسلام به دنبال تمدن‌سازی است و این را می‌توان از سیره پیامبر اسلام ﷺ و دستورات قرآن به سهولت برداشت کرد. اسلام برای رسیدن به تمدن، نیازمند جغرافیای واحد و سیاست‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی است. تمدن برای شناخته شدن و امتیاز از سایر تمدن‌ها، نیازمند برخی نشانه‌هاست. نشانه‌هایی که توسط اسلام بیان شده، شامل مقوله‌های بسیاری نظیر فرهنگ، سیاست و غیره است. از نشانه‌های راهبردی فرهنگی می‌توان به دستور ساخت مساجد اشاره کرد. جامعه اسلامی با مسجد شناخته می‌شود و این مسجد علاوه بر داشتن معماری خاصی که توسط اولیا دین معرفی گشته،

طریحی، فخرالدین (۱۴۱۶ق). مجمع البحرین. چ سوم. تهران: کتابفروشی مرتضوی.

طوسی، محمد بن حسن (۱۳۸۷)، المبسوط فی فقه الإمامیه. تهران: مرتضوی. — (۱۴۰۷ق). تهذیب الأحکام. تهران: دار الکتب الاسلامیه.

عنیمه، عبدالرحیم (۱۳۷۳)، تاریخ دانشگاه‌های بزرگ اسلامی. تهران: دانشگاه تهران. عیسی بک، احمد (۱۳۷۱)، تاریخ بیمارستان‌ها در اسلام. تهران: مؤسسه توسعه دانش و پژوهش ایران.

فاضل لنکرانی، محمد (۱۴۲۵ق). جامع المسائل. قلم: امیر قلم.

فیض کاشانی، محمد محسن (۱۴۰۶ق). الوافی. اصفهان: کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی.

قرشی، سیدعلی اکبر (۱۴۱۲ق). قاموس قرآن. چ ششم. تهران: دار الکتب الاسلامیه. کنانی، عبدالحی بن عبدالکبیر (بی تا). الترتیب الاداریه. بیروت: دار الکتب العربی. کرکی، علی بن حسین (۱۴۱۴ق). جامع المقاصد فی شرح القواعد. قم: مؤسسه آل البیت.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی. بیروت: دارالکتب الاسلامیه. گروهی از نویسندگان (۱۳۹۱). دائرةالمعارف نوین اسلام. تهران: کنگره. مبینی، رشیدالدین (۱۳۳۹)، کشف الاسرار و عدة الابرار. به انضمام علی اصغر حکمت. تهران: حکمت.

محدث نوری، میرزاحسین (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. بیروت: مؤسسه آل البیت.

محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۷ق). المعتمد فی شرح المختصر. قم: سیدالشهداء.

— (۱۴۱۸ق). المختصر النافع فی فقه الامامیه. قم: مطبوعات دینی. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۸). الحج و العمرة فی الکتاب و السنة. قم: دارالحديث. مرتضی عاملی، سید جعفر (۱۳۹۱). سیره صحیح پیامبر اعظم. ترجمه محمد سپهری. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

مرکز رسیدگی به امور مساجد (۱۳۹۳). فروغ مسجد، تهران: دفتر مطالعات و پژوهش‌های مرکز رسیدگی به امور مساجد.

مقریزی، احمد بن علی (۱۴۲۰ق). امتاع الاسماع. بیروت: دار الکتب العلمیه. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۷). نجات در تفسیر نمونه. قم: امام علی بن ابی طالب. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۸۷). تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الاسلامیه. مکی، محمدبن (شهید اول، ۱۴۱۹ق). ذکر الشیعه فی احکام الشریعه. قم: مؤسسه آل البیت.

موسوی عاملی، محمد بن علی (۱۴۱۱ق). مدارک الأحکام فی شرح عبادات شرائع الاسلام. بیروت: مؤسسه آل البیت.

میرزایی، محمدمهدی (بی تا). نگاهی به مسجد بابر. دهلی نو: بی نا. نجاشی، احمد بن علی (۱۴۰۷ق). رجال النجاشی. قم: جامعه مدرسین. نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

هلال، رضا (۱۳۸۴). مسیح یهودی و فرجام جهان. ترجمه قیس زعفرانی. تهران: موعود.

یزدی، محمد (۱۴۱۵ق). فقه القرآن. قم: اسماعیلیان.

نشانه‌ای بر وجود اسلام است. بنابراین، سفارش به ساخت مسجد دربردارنده هدفی دیگر است و آن راهبردی بودن برای نسل‌های آینده است. آیات قرآن به تعظیم شعائر اشاره داشته و مساجد را نشانه و علامت بیان نموده‌اند. این آیات مسجدالحرام و کعبه را یادگار ابراهیم (ع) معرفی نموده و همین می‌تواند به ذهن چنین متبادر سازد که در آن، اهداف دیگری نیز نهفته است.

منابع.....

قرآن کریم.

آقابخش، علی و افشاری‌راد، مینو (۱۳۷۹). فرهنگ علوم سیاسی. تهران: چاپار. ابن ادریس حلی، محمد بن منصور (۱۴۱۰ق). السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

ابن سیدالناس (۱۴۰۶ق). عیون الاثر. بیروت: مؤسسه عزالدین للطباعة و النشر. ابن فارس، احمد بن زکریا (۱۴۱۴ق). معجم مقانیس اللغة. قم: جامعه مدرسین. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). لسان العرب. چ سوم. بیروت: دار الفکر. احمدآغا، ماهر (۱۳۹۰). یهودیان فتنه‌گران تاریخ. ترجمه محمدرضا میرزاجان. تهران: قدر ولایت.

امجد، بهومیل پروچازکا (۱۳۷۳). معماری مساجد جهان. ترجمه حسین سلطان‌زاده. تهران: امیرکبیر.

بهرام‌پور، ابوالفضل (۱۳۸۳). نسیم حیات. قم: هجرت.

ترجینی عاملی، سیدمحمدحسین (۱۴۲۷ق). الزبدة الفقهیه. قم: دار الفقه. جعفری، یعقوب (۱۳۸۱). مسلمانان در بستر تاریخ. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی. جعفریان، رسول (۱۳۷۹). آثار اسلامی مکه و مدینه. قم: مشعر. جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۱۰ق). الصحاح - تاج اللغة و صحاح العربیه. بیروت: دار العلم للملایین.

حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البیت. حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (۱۴۱۲ق). منتهی المطلب فی تحقیق المذهب. مشهد: مجمع البحوث الاسلامیه.

— (۱۴۱۹ق). نهاییه الاحکام فی معرفه الاحکام. قم: مؤسسه آل البیت. خوانساری، سید احمد (۱۴۰۵ق). جامع المدارک. قم: اسماعیلیان. راوندی، قطب‌الدین (۱۴۰۵). فقه القرآن. قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی. سید یزدی، سید محمدکاظم طباطبایی (۱۴۱۹ق). العروة الوثقی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

شلبی، احمد (۱۳۷۶). تاریخ آموزش در اسلام. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی. صاحب بن عباد (۱۴۱۴ق). المحيط فی اللغة. بیروت: عالم الکتاب. صالحی شامی، محمدبن یوسف (۱۴۱۴ق). سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیرالعباد. بیروت: دارالکتب العلمیه.

صدوق، محمد بن علی (۱۴۱۳ق). من لا یحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی. طباطبائی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۰). المیزان. ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی. تهران: امیرکبیر.